

Bohumil DOLEŽAL

A Cseh Köztársaság az Európai Unió ajtaja előtt*

Az európai integráció folyamatával kapcsolatban két alapvető kérdés merül fel azon közép-európai, dél- és kelet-európai országok számára, melyek Szovjet-Oroszország hidegháborús vereségét követően visszanyerték szuverenitásukat.

Az első kérdés, hogy milyen módon sikerül bekapcsolódnunk az európai közösségbe – a NATO és az EU intézményébe. Ennek az integrációnak a mérlegelésekor legfőbb szó a gazdasági és szociális feltételekről esik, a bruttó nemzeti termék nagyságáról, az adózásról, a környezetvédelemről stb. Kevesebb figyelmet szentelnek a felzárkózni kívánó országok történelmi fejlődése során kialakult eszméknek. Pedig ezek némelyike a felzárkózási folyamat akadályává válhat. Például a szláv népek közti kapcsolatok cseh felfogása, amely a szó politikai értelmében legerősebben a második világháború idején és azt követően érvényesült, bizonyos értelemben s inkább a tudatalattiban tovább él a mai emberek gondolkodásában és cselekedeteiben.

A közép-, délkelet- és kelet-európai országok integrációs képességét az is meghatározza, hogy hogyan tudnak összeférni szomszédokkal, akik vagy tagjai már az európai közösségnek, vagy nem kívánunk integrálódni. E kérdésben mindenekelőtt Közép-Európában emelkednek fenyegető kérdőjelek és felkiáltójelek. A 19. és 20. században ez a térség méltán vált hírhedté a szomszédos népek kapcsolatainak katasztrófális színvonalá miatt; ezek a kapcsolatok többnyire a koraktség teljes hiányán és kölcsönös gáncsoskodáson alapultak. Az itt élő nemzetek „jutalma” ugyanaz volt: mintegy fél évszázadra a vörös cári gyarmati birodalom részévé lettek.

A közép-európai nemzeti társadalmak integrációs képessége attól függ, hogy milyen a múlt és jelen politikai reflexiójának a helyzete ezekben az országokban, mennyire értik azok önmagukat és európai környezetüket. Részletes elemzés során kiderül, hogy minden nemzetnek megvan a maga külön hozzáállása, valamennyit tömördek illúzió és mítosz terhel, amelyet szükséges nevén nevezni és helyesbíten, másként jelentősen fékezheti az európai integráció folyamatát. Ezek a problémák következményei az áldatlan történelmi fejlődésnek és annak, hogy a Szovjetunió szétesését megelőző évtizedekben nem volt lehetőség nyilvános megvitatásukra. A továbbiakban a cseh társadalom problémáival fogok foglalkozni, mert egyrészt természetesen a cseh viszonyait ismerem legjobban, másrészt mert meggyőződésem, hogy az elmúlt korok közép-európai szokásaitól eltérően, amikor az itt élő nemzetek kölcsönösen szemrehányásokkal és rágalmakkal halmozták el egymást, a kritikát mindenkinek önmagánál kell elkezdeni. Sajnálom, ha fejtegetésem csupán egyetlen bólogatást váltana ki: igen, tőlünk eltérően ti, csehek, ilyenek vagytok. Inkább azt szeretném elérni, hogy Közép-Európában meginduljon az önmegfigyelés kölcsönös folyamata, amely mint Bibó István megfogalmazza, „a közös elaljasodásra való közös rádőbbenést” eredményezné. [...]

A nemzeti önmegfigyelés fejlődését a cseh társadalomban az 1989-es rendszerváltást megelőző két évtizedben kedvezőlenül befolyásolta az, hogy itt az orosz dominancia egyik legmerevebb kommunista rendszere volt uralmon. A cseh disszidensek viszonylag kis, a társadalom többi részétől teljesen elszigetelt csoportot alkottak. Nem voltak képesek kigondolni a meglévő állapotoknak valami reális politikai alternatíváját. Václav Havel zöldségárusának víziója csak szép mese: üzlete kirakatába minden évben ugyanazt a bolsevik jelmondatot teszi, amelyben nem hisz sem ő, sem annak szerzői, majd egyszerre csak fellázad, lerázza bilincset, és a „párhuzamos társadalomba”, a disszidensek közé megy, hogy igazságot leljen. A mese nem győzte meg a cseh zöldségárust, és nem készítette arra, hogy kövesse a példát. Az akkori disszidensek gondolatait a közép-európai összefüggésekről talán legjobban Jirí Dienstbier, a volt csehszlovák külügyminiszter és jelentős cseh disszidens *Álmodozás Európáról* című könyvének címe fejezi ki. Az álmodozás helye a disszidens-gettó virtuális tere, ahol nem érzékelhető elég világosan a különbség az elképzelhető és megvalósítható között. A cseh disszidensek európaiságának lényege az eléggé ködös elképzelésekre épülő általános jóindulat volt, amely nagyvonalúan nem vette észre azokat az akadályokat, melyeket többek között saját gondolkodásuk sztereotípiái gördítettek útjába. Emlékszem egy előadásra, melyet egy magyar barátom tartott a kommunizmus idején egy prágai magánlakásban, s amelyen szót kért egy prominens cseh disszidens történész, és őszinte lelkesedéssel kijelentette: végre eljött az idő, amikor csehek és magyarok megérthetik egymást, és méltathatják egymás kiemelkedő férfait, mint pl. Károlyi Mihályt. (Megjegyzem, Károlyit az emigrációban néhány éven át hátsó politikai szándékkal támogatta a csehszlovák kormány.) A megrémült és felháborodott

előadó „az istenért, hisz ő ostoba ember volt” szavakkal reagált. A cseh történész pedig teljesen meg volt döbbenve.

A cseh disszidenseknek messzemenően jobb kapcsolataik voltak hasonló körökkel Lengyelországban, mint Magyarországon. Ebben bizonyos szerepe minden bizonnyal a nyelvi korlátoknak is volt, de kétségtelenül nem ez volt az egyetlen ok. S már el is jutottam az első mítoszhoz, amelyről itt beszélni szeretnék. A cseh nézőpont a közép-európai népeket *győztesekre és legyőzöttekre osztja*. A csehek természetesen a győztesek közé sorolják magukat. Ez a felosztás az első és a második világháború eredményeiből következik, és nemigen felel meg a valóságnak. A kis közép-európai nemzetek közül aligha beszélhet bárki győzelemről, hisz valamennyien a sztálini Oroszország prédájává lettek. A racionális ellenvetésnek azonban itt nincs súlya. Számunkra arról van szó, hogy a magyarok (a lengyelektől eltérően) a cseh felfogásban a legyőzöttek közé tartoznak, és ez a tény hozzájárult a párbeszéd megakadásához. Az ilyenfajta értékelésre jó példa a következő eset: az 1990-es évek közepén, amikor Václav Klaus politikai pályájának csúcán volt, az egyik nagy cseh lap fordításban megjelentette Tamás Gáspár Miklós Klaust élesen bíráló írását. Václav Bilohradský neves cseh filozófus felháborodott tiltakozással reagált a cikkre, és a szerzőt (akiről kétségkívül semmit sem tudott) a Horthy-rendszer eszméinek örökösévé nyilvánította. Nem érdemleges polémiáról volt szó, csak arról, hogy ki a győztes, és ki a legyőzött.

Aszomszédok ilyen osztályozása jelentősen bonyolítja a cseheknek a németekkel, valamint az osztrákokkal való viszonyát is, akik (csehszemzögből) szintén a „legyőzöttek” sorába tartoznak. Minden cseh politikai képviselőt egyenesen és az államelnök támogatásával az erópolitika oldaláról tárgyal Németországgal, ami a jövőben kétségkívül nem marad következmények nélkül. Az Ausztriával szembeni hasonló viselkedés a cseh fél számára már meghozta gyümölcsét: a temelini atomerőmű egész problémája azért öltött olyan hatalmas méreteket, mert az osztrák fél magától értetődő okokból nem tűrte ezt a fajta hozzáállást.

A cseh európaiság az első világháború után kialakult helyzet nem megfelelő általánosításának bélyegét viseli magán. Ekkor alakult meg az önálló csehszlovák állam, amit a csehek – kétségtelenül joggal – a cseh államiság visszaállításaként értelmeznek. A német és az orosz hatás ideiglenes csökkenése Közép-Európában, az új államnak az Antanthoz, de mindenekelőtt Franciaországhoz való kötődése olyan Európa-képet rajzol, amely mintegy negatív levonata Friedrich von Neumann koncepciójának: Csehország (annak idején Csehszlovákia) az európai Nyugat része, amely a sajátosan görbült geopolitikai térségben a német nyelvterület közepét övezi. Az így értelmezett Nyugaton könnyű helyet találni Oroszországnak is. Míg Németország nyilván nem része a Nyugatnak.

Mindezzel összefügg a közgondolkodás egy másik jelentős sztereotípiája is: a cseh társadalomban végbement minden kedvező változás (Csehszlovákia megalapítása, az 1945-ös felszabadulás, a kommunizmus bukása) saját jelentős hozzájárulásának eredménye. Ellenben minden rosszért (Csehszlovákia megszűnéseért a múlt század harmincas éveinek végén, az 1948-as kommunista puccsért, a Prágai Tavasz eltiprásáért) kizárólag másokat terhel a felelősség, azokat, akik becsapták, cserbenhagyták, orvult megátadták. A modern cseh történelem e felfogás szerint a *megeőrszakolt ártatlanság* története.

A cseh nyugatiság összefügg az *eminens tanuló* pozíciójával. A cseh köztudat az első Cseh Köztársaságot az európai demokrácia bástyájaként tartja számon egy elmaradott és ellenséges környezetben. Ez az elképzelés nyilván Masaryknak a cseh nemzetről alkotott elképzelésén alapszik, mely szerint a csehek küldetése a humanizmus megvalósítása. Masaryk e téren nyilván Herder befolyása alatt állt, ám arról is meg volt győződve, hogy ez nemcsak a csehek küldetése, hanem valamennyi nemzeté. Ennek a gondolatnak a vulgarizálásával a cseh társadalom arra az elképzelésre jutott, hogy éppen a humanizmus és a demokrácia megvalósításában különbözik szomszédaitól. Ez tulajdonképpen nem messianizmus. Az Európát a keleti veszedelem elől saját testével védelmező nemzet képzele valaha el volt terjedve a magyar társadalomban, amihez sok megjegyzést lehetne ugyan fűzni, de ami valamelyest hangsúlyozza a másoknak nyújtott szolgáltatást. A cseh önszemlélődésből hiányzik ez a dimenzió: a demokratikus szépség valamiféle királynőjét testesítjük meg, a többiek feladata, hogy csodáljanak bennünket. Ebből a *narcizmus*ból származnak Klaus azon kijelentései, hogy nem kell visszatérnünk Európába, mert már ott vagyunk, és azon ismételt állításai, hogy már felépítettük a fejlett kapitalista társadalmat. Ennek következménye, hogy szomszédainknál az elviselhetetlen stréber tanuló hírében állunk. Annál keményebb volt a Klaus gazdasági csodájának 1997-es összeomlását követő csalódás – a cseh álomból való felocsúdás szabályszerű megismétlődése a hisztérikus depresszió, valamint az igazságtalan önlebecsülés kirobanásait vonta maga után.

A győztesek és legyőzöttek, a megeőrszakolt ártatlanság, valamint az eminens tanuló mítoszának megvannak a maga kellemetlen gyakorlati következményei: abszurd és veszélyes politikai projektek létrehozásához vezetnek.

E tézis bizonyítására jó példa az *Eurorealizmus Manifesztumá*-nak nevezett dokumentum. Ez tulajdonképpen megkísérli megfogalmazni a Václav Klaus vezette Polgári Demokrata Párt külpolitikai doktrínáját.

A dokumentum kiindulópontjai és motivációi sok szempontból helyesek vagy legalábbis megmagyarázhatók: reális és józan hozzáállást kell tanúsítanunk az európai integrációs törekvésekkel szemben, és nem szabad szem elől téveszteniünk a Cseh Köztársaság nemzeti érdekeit. Az európai szövetségi állam létrehozását célzó törekvéseket fenntartással kellene fogadni, ezek kissé koraiak a jelölt országok szempontjából. És végezetül a cseh politikának azzal is számolnia kellene, hogy esetleg nem kerül be (az első körben) az egyesült Európába. Ennyi jó mondható el az *Eurorealizmus Manifesztumáról*. Szövege mítoszokkal telített, melyekről már szóltam.

Mindenekelőtt a folytatandó politikai hagyományról van szó: „a modern cseh politika fő irányáról, Palacký, Havlíček és Masaryk folyamatos igyekezetéről, ami természetesen az angolszász liberális konzervatív hagyományokhoz feltűnően közeli liberális demokrata kormányzás és közigazgatás felé hajlott.” A felsorolt nevek valóban a cseh politikai hagyomány jobbik oldalát testesítik meg, amiből – persze kritikusán – ki lehetne indulni. Ám nem helyénvaló, inkább neveséges ebben az összefüggésben az angolszász liberális konzervatív hagyományokkal való közelségről beszélni. František Palacký cseh történész és politikus az összlv demokrácia romantikus elméletéből indult ki, amit a középkorban megrontottak a német és római (latin és katolikus) hatások. Karel Havlíček, a modern cseh újságírás megalapítója olyan nacionalista liberális volt, akiből igen sok nyüzsgött az akkori Közép-Európában. Fő érdeme az volt, hogy szépen és érthető módon ismertette meg a cseh társadalmat az európai liberalizmus ábécéjével. A cseh társadalom a 19. század negyvenes éveiben ugyanis nélkülözöte az alapvető ismereteket az újkori politika ideológiai hátterét illetően. Havlíček esetében az angol konzervatívizmusról szó sem lehet, hasonlóan T. G. Masaryk filozófus, majd később államelnök esetében sem, aki a szociáldemokráciához közel álló szociális reformer volt. Az említett dokumentum a cseh társadalmat, legalábbis ami politikai hagyományait illeti, a valósággal ellentétben a nyugati, mégpedig angolszász demokrácia valamiféle közép-európai ejtőernyős csapatként mutatja be.

Az 1948-as februári puccshoz és ezzel az akkori Csehszlovákia elszojvetesítésének betetőzéséhez vezető eseményeket a következőképpen eszeli: „A vasfüggöny legördülése a második világháború után erőszakkal szakította el a cseh országrészeket annak lehetőségétől, hogy hozzájáruljanak a háború utáni demokratikus fejlődéshez.” Íme, a megeőrszakolt ártatlanság jelensége. Egyetlen szó sem esik nem kommunista ellenállás és Edvard Beneš ideológiájáról, amely arra a gondolatra épült, hogy a szövetségi viszony Sztálin Oroszországgal biztosítja majd Csehszlovákia szuverenitását, megvédi őt a jövőben a német fenyegetéstől, s a csehek küldetése a „humanista demokrácia” építése lesz, amely ötvözi majd a burzsoá demokrácia és az orosz szocializmus „politikai” elemeit. Ez az irreális és szélsőséges politikai koncepció lényegesen hozzájárult a cseh társadalomnak az orosz bolsevik birodalom általi leigázásához. A továbbiakban a *Manifesztum*ban Csehországnak az Európai Unióba való belépéséről mint „szuverenitásunk egy részének önkéntes átadásáról” van szó. 1942 telén Beneš és Sztálin moszkvai találkozását követően csaknem önként átadtuk majdnem egész szuverenitásunkat Oroszországnak.

És végezetül a cseh narcizmus: a *Manifesztum*ban arról van szó, hogy a Cseh Köztársaságnak az Európai Unióban „súlyának megfelelő kategóriában” kell szövetségeseiket keresnie. Ezek Nagy-Britannia, a skandináv országok és Hollandia lennének. Saját súlyunk túlbecsülése egészen nyilvánvaló.

Mindennek eredménye egy abszurd külpolitikai koncepció. Ennek egyik fontos pontja „kiegyenlíteni legerősebb szomszédunk, Németország hatását” úgy, hogy szövetségre lépünk kisebb európai országokkal, mint pl. Nagy-Britanniával és Svédországgal. Ugyancsak jelentős az USA-val való kapcsolatunk, a nyugat-atlanti szabad kereskedelmi zónához való esetleges társulásunk és „a rakétavédelmi amerikai projektbe való teljes és aktív bekapcsolódásunk”. Jelszavunk: „Látomásunk a biztonsági, gazdasági és politikai szempontból szorososan összefonódó euroatlanti térség építése.” Nyilvánvaló, hogy ennek az euroatlanti térségnek az építése tulajdonképpen az Európában a két világháború között fennálló helyzetet próbálja meg rekonstruálni, bizonyos részleges módosításokkal, melyek erősíték a csehek pozícióját a németekkel szemben. Az ODS polgári pártnak nyilván eszébe sem jut, hogy a „mi súlycsoportunkba” mindenekelőtt a többi kandidátusi ország tartozna.

Pillanatnyilag a cseh politikai színpadon az *Eurorealizmus Manifesztuma* az egyetlen teljes külpolitikai programanyag. A többi párt, bár véleménykülönbségének adott hangot, kifejezetten nem reagált az ODS felhívására.

Az út a közép-európai együttműködésre a cseh társadalom számára akkor nyílik meg, amikor bíráló szellemben történő önértékelésünk és reális lehetőségeink felmérése alapján hitelt érdemlő és meggyőző alternatív politikai programot dolgozunk ki. Ám ha erre nem kerülne sor, az sem veszélyeztetné a közép-európai együttműködést. Nélkülünk kerülne sor rá.

Fordította: KÖVÉR Gábor

* *Elhangzott a Közép-európai együttműködés lehetőségei és kényszere a harmadik évezredben című konferencián. Budapest, 2001. 5. 24.*

BOHUMIL DOLE •AL egyetemi tanár a prágai Károlyi Egyetem társadalomtudománykarán. Politikai cikkei és esszéi – cseh és magyar nyelven – a www.bohumildolezal.cz honlapon olvashatók.